

GLAVA II: Partijski sistem i birači

2.1 Značaj razumijevanja institucionalnog okvira

Ponašanje birača ne može se analizirati nezavisno od okvira u kome se ono odvija, odnosno, ne uzimajući u obzir partije, tip partijskog sistema i važeća izborna pravila. Između birača i partijskih elita postoji uzročno-posljedična veza i oni se, u toku svakog političkog procesa, prilagođavaju jedni drugima. Partije, kako bi maksimizirale svoj izborni učinak, nastoje da ponude biračima ono što smatraju da birači žele; s druge strane, okvir učešća birača u političkom procesu u najvećoj je mjeri definisan od strane partijskih elita.

Naravno, ovo je prilično pojednostavljena slika odnosa između birača i partija, na koju bi bilo moguće dati nekoliko primjedbi. Na primjer, ne ponašaju se sve partije isto. Možemo razlikovati bar dva osnovna oblika partijskog pristupa biračima – jedan nazivamo *stranačkim*, drugi *marketinškim* (Šiber, 2003: 21). Stranački pristup zasnovan je na tvrdom ideološkom i programskom profilisanju partije koja nastoji da obezbijedi podršku za svoje unaprijed koncipirane ideje. Ovaj koncept podrazumijeva jednosmjernu komunikaciju; ona se kreće od partije ka biračima, koji se potom opredjeljuju zavisno od toga da li im unaprijed kreirana partijska ponuda odgovara ili ne. Moglo bi se reći da se, u sistemima u kojima partije funkcionišu na ovaj način, birači više prilagođavaju partijama nego partije biračima. To se najčešće odnosi na specifične političke ambijente, u kojima partije imaju privilegiju da zastupaju neke ekskluzivne interese (npr. nacionalne), te je cio sistem podešen tako da biračima ne ostavlja previše izbora.

S druge strane, marketinški koncept pristupa biračima polazi od toga da se prvo istraže interesi i želje birača, pa tek onda pristupi izradi programa.

Pretpostavka je da je tako koncipiran program, budući da je inicijalno zasnovan na interesima birača, lakše „prodati”. Ovaj pristup podrazumijeva nesigurnije političko tržište, gdje su partije prinuđene da svoj prostor traže u odnosu na želje i pozicije birača. U većini zapadnih demokracija danas dominira ovaj drugi, marketinški pristup, koji je proistekao iz ekonomskog tj. *tržišnog* pristupa biračkom tijelu. I u postsocijalističkim zemljama u kojima su partije tokom početnog perioda ponovnog „rađanja“ partijskog sistema imale privilegiju prvobitnog zauzimanja političkog prostora polako se napušta tvrdi *stranački pristup* u korist marketinškog. U prilog tome govore sve veća ulaganja partija u predizborna istraživanja javnog mnjenja, kao i angažovanje profesionalnih konsultanata za politički marketing.

Moglo bi se reći da je u političkim sistemima u kojima partije prevashodno posežu za marketinškim pristupom biračima – a takvi su gotovo svi sistemi u kojima dominiraju tzv. *catch all* partije¹⁶ – u odnosu međuzavisnosti partije-birači prednost na strani birača. Međutim, i u okviru ovoga pristupa postoje suprotne tendencije, budući da se biračko tijelo nikada ne posmatra kao zajednica racionalnih pojedinaca, već tu razuđenu grupaciju čine unutar sebe suprotstavljene grupe, za politiku različito zainteresovanih, ljudi. Mora se, dakle, računati s tim da će u određenim političkim okolnostima prevagu uvijek odnijeti partije kao organizovane manje skupine koje u svojim rukama imaju brojne poluge moći. Riječ je, prije svega, o *moći nametanja pravila* (Piven & Cloward, 2005: 43), na primjer, – kao u našem slučaju – kroz uređenje mehanizama izbornog sistema kojim će se dalje reprodukovati politička moć.

Način funkcionisanja partija, njihova geneza i tip partijskog sistema veoma su značajni elementi za objašnjenje ponašanja birača. Ovo posebno važi za zemlje sa relativno kratkim demokratskim iskustvom, gdje su generacije koje posmatramo prošle kroz proces primarnog demokratskog učenja, kakav je slučaj u Crnoj Gori. Tip izbornog sistema i pravila izborne utakmice takođe značajno utiču na ponašanje birača i mi ćemo se u sljedećem dijelu rada baviti i tim pitanjem. No, kako su u postsocijalističkim zemljama elite novoformiranih partija koje su bile u poziciji odlučivanja imale mogućnost izbornog inženjeringa u skladu sa sopstvenim interesima, poći ćemo od

¹⁶ Catch all partije su tzv. sveobuhvatne partije, one koje nastoje da privuku što veće i raznolikije biračko tijelo i zbog toga se pritom odriču strogih ideoloških matrica. Termin je skovao Otto Kirchheimer i prvi put ga upotrijebio u članku ”Transformation of Western European Party Systems“. V. *Political parties and political development* (Kirchheimer, 1966:177).

partijskog, a ne od izbornog sistema, iako se njihova međuzavisnost ne može negirati. Ovo bi polazište vjerovatno bilo pogrešno kada bismo se bavili sistemima sa dužim demokratskim iskustvom. Međutim, u slučaju Crne Gore, gdje su politički akteri koji su trenutno na političkoj sceni personalno učestvovali u kreiranju pravila izbornog sistema i svih promjena koje su uslijedile, smatraćemo da je tip partija i partijskog sistema samo dijelom proizvod izbornog sistema, te da je uticaj u suprotnom smjeru bio mnogo značajniji.

Izneseni stav donekle je u suprotnosti s jednim od osnovnih (i rijetkih) zakona u politikologiji – Duvergerovim (1954) zakonom o uticaju izbornog sistema na kreiranje partijskog sistema. Po ovom zakonu, na primjer, većinski izborni sistem pogoduje stvaranju dvopartijskog, a proporcionalni izborni sistem – višepartijskog sistema. Mnogi autori, kao što su Giovanni Sartori, Arend Liphart, George Lavau ili Dieter Nohlen, opovrgavaju ili relativizuju ovaj zakon. Mi ćemo ovdje prihvatiti stanovište Goatija (2008), koji smatra da se o određenoj korelaciji između dviju varijabli svakako može govoriti, tim prije što i sam Duverger donekle relativizuje svoj zakon (str. 310). Duverger, naime, kaže da nije nužno da smjer uticaja bude od izbornog ka partijskom sistemu i ostavlja mogućnost da presudnu ulogu imaju neki drugi faktori: "The electoral system works in the direction of bipartism; it does not necessarily and absolutely lead to it in spite of all obstacles. The basic tendency combines with many others which attenuate it, check it, or arrest it"¹⁷ (Duverger, 1954: 228).

Kada je riječ o novim, postsocijalističkim demokratijama, moglo bi se reći da je ovaj „zakon“ relativizovan već samom okolnošću što su političke elite, vrlo često proistekle iz prethodnog sistema, prema svojim potrebama birale izborne mehanizme koji će im omogućiti očuvanje političke moći. Stoga smatramo da je postupak koji smo u ovom radu izabrali – da krenemo od partija ka izborima – u slučaju Crne Gore sasvim legitiman. Profesor Goati (2008) prenosi: „Jednom oformljen partijski sistem – naglašavaju, sasvim umesno, Sartori i Blyth – od zavisne postaje nezavisna varijabla političkog procesa“ (str. 290). Ili, kako to formuliše Rose (2009):

The outcome of an election is a function of laws that determine how votes are cast and converted into seats in parliament; the parties supplied by political

¹⁷ „Izborni sistem djeluje u pravcu bipolarizma, ali nije nužno da će on uvijek, i uprkos svim preprekama, voditi u tom smjeru. Osnovne tendencije kombinuju se s mnogim drugima, koje ih podstiču, provjeravaju ili zaustavljaju.“ (prevod O.K.)

elites; and how voters respond to the choices they are offered. While specialists address each issue separately, knowledge of all three elements must be combined to understand electoral competition¹⁸ (Rose & Munro, 2009: ix).

Mi ćemo, dakle, u ovom poglavlju nastojati da odgovorimo na sljedeće pitanje: *na koji su način partije i izborna pravila oblikovale ponašanje biračkog tijela u Crnoj Gori?*

2.2 Uslovi stvaranja partijskog sistema u Crnoj Gori

Nastojanje da se na najbolji mogući način opišu partije i partijski sistemi određenih država zajedničko je mnogim autorima. Naravno, ti napori nisu činjeni isključivo u deskriptivne svrhe; cilj je bio napraviti takvu klasifikaciju različitih partijskih sistema i političkih partija koja će omogućiti kvalitetnu i plodnu komparaciju među njima. Kao i kod svakog pokušaja da se društvene pojave sažmu i kategorisanjem savladaju, naišlo se na niz problema. Jedan od njih izvire iz činjenice da većina klasifikacija i tipologija nastaje u svrhu upoređivanja, te da, dakle, kriterijumi za klasifikovanje zavise od odgovora koji želimo dobiti komparacijom. Imajući to u vidu, određena selekcijska pristrasnost je nužna i ne smije se previdjeti. Mi ćemo u ovom poglavlju nastojati da, koristeći se dostupnom literaturom i podacima, na cjelovit način opišemo partijski sistem u Crnoj Gori, ali uvijek imajući na umu naš primarni cilj: da što detaljnije opišemo i razumijemo uticaj partija i izbornih pravila na ponašanje birača.

Prije nego što navedemo osnovne klasifikacije koje teorija nudi, a koje su „krojene“ prvenstveno za zemlje sa dugotrajnim demokratskim iskustvom, važno je napraviti nekoliko napomena. One se odnose na uslove u kojima je stvaran partijski pluralizam u Crnoj Gori, jer smatramo da upravo ti uslovi bitno određuju komunikaciju između birača i partija. Tekst koji slijedi odnosi se na partijski pluralizam u Crnoj Gori koji se javlja krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, tj. nakon raspada socijalističkog jednopartijskog uređenja. Naš pristup je, dakle, donekle ograničen budući da

¹⁸ „Ishod izbora zavisi od zakona koji determinišu kako se glasa i kako se glasovi pretvaraju u mjesta u parlamentu, od partija koje su obrazovane od strane političkih elita, kao i od toga kako birači reaguju na ponuđene izbore. Iako stručnjaci ove činioce tretiraju odvojeno, kao zasebna pitanja, svaki od njih treba poznavati i ta znanja kombinovati kako bi se razumjela izborna trka.“ (prevod O.K.)

je partijski pluralizam u određenom vidu u Crnoj Gori postojao i prije socijalizma.¹⁹ Samim tim, izvjesne *veze* koje postoje u aktuelnom partijskom sistemu, a koje se odnose i na ponašanje birača, imaju svoj izvor u tom periodu. One će, u mjeri u kojoj to bude potrebno, biti obrađene u empirijskom dijelu ove studije, a mi ćemo se sada fokusirati isključivo na razdoblje nakon 1989. godine.

Pišući o partijama u postsocijalističkim društvima, V. Goati (2008) izdvaja niz okolnosti koje su značajno determinisale stvaranje i izgled partijskih sistema u tim državama, a koje su, u velikoj mjeri, karakteristične i za Crnu Goru (str. 276-279). Riječ je o sljedećim okolnostima:

(1) *Nelagoda od javnog iznošenja partikularnih interesa*

Kako navodi Goati, zbog ideologije kojom je dominirao *opšti interes*, organizovane društvene grupe u socijalizmu nisu bile naviknute da razmišljaju u kategorijama parcijalnih interesa, te su u tom smislu nespremne ušle u sistem partijsko-političkog diferenciranja. Naime, bitna odlika partija zapadne demokratije jeste legitimno zalaganje za određene parcijalne interese. Čak i kada govorimo o Kirchheimerovim *catch all partijama*, čiji je osnovni cilj da okupe što više birača, bez obzira na ideološke razlike i protivurečnosti, ne možemo negirati postojanje i promociju parcijalnih interesa.

Partije koje su nastajale u postsocijalističkom periodu morale su donijeti odluku i artikulirati, i unutar sopstvenog rukovodstva i među biračima, za kakve se interese zalažu – a to više nije mogao biti *opšti interes*, bar ne u smislu kako je on doživljavan u socijalizmu. Ovo je, tvrdi Goati, bio značajan psihološki prelom za partijske elite koje su izašle iz sistema u kome su parcijalni interesi smatrani predmetom srama. Tražeći prostor za svoj identitet, partije su tada uglavnom posezale za etničkim i nacionalnim obilježjima kako bi obuhvatile što više birača i kako bi protivnik (u ovom slučaju i neprijatelj) bio neko *drugi*.

Za političku mobilizaciju veoma je bitna razlika između političkog protivnika i političkog neprijatelja. Politički neprijatelj je neko spolja, dakle neko s kim partija ne konkuriše za isto biračko tijelo. Njegova je funkcija u tome da homogenizuje biračko tijelo unutar partije i to samim tim što predstavlja *spoljnu prijatnju*. S druge strane, politički protivnici konkurišu za isto biračko tijelo i najčešće predstavljaju iste interese. Stoga je razlika

¹⁹ O tome su pisali mnogi autori, uglavnom historičari. V. *Političke stranke u Crnoj Gori 1918–1929*. (Rastoder, 2000).

među njima uglavnom u načinu na koji će se ti interesi ostvarivati. Iako je za modernu politiku karakterističnija kategorija političkih protivnika, partije u postsocijalizmu masovno su posezale za političkim neprijateljima. Jedan od razloga bila je i pomenuta nelagoda od novog političkog diskursa koji je podrazumijevao parcijalnost interesa, a spoljnjom prijetnjom bilo je lakše mobilisati i zadržati biračko tijelo.

U Crnoj Gori su velike teme oko kojih je mobilisano biračko tijelo prošle kroz dvije faze:

There is another point to be made – the engine that drove all the changes until 2006 was in fact conflicts within the once Communist party, which polarized society concerning two basic topics (one can argue that it is the same topic with two variations): (1) support for the regime of Slobodan Milošević (until 2000); and (2) support for an independent Montenegro (from 2000 until 2006)²⁰ (Vujović & Komar, 2008, p. 229).

Mobilizacija birača je tako stalno vršena u odnosu na spoljnog neprijatelja, koji se pak mijenjao: „pripadnici druge nacionalnosti, koji žele urušiti Jugoslaviju“, „Slobodan Milošević, koji želi pokoriti Crnu Goru“, „Srbi, koji iznutra ili spolja žele pokoriti Crnu Goru“, „Milo Đukanović, koji izdaje srpske interese“ i sl. Konstantno postojanje spoljnog neprijatelja, koji predstavlja „ozbiljnu“, čak i egzistencijalnu prijetnju, omogućilo je visoku mobilizaciju birača čija je pažnja bila fokusirana na tog spoljnog neprijatelja, a ne na unutrašnju politiku. A nju je, *de facto*, karakterisala suprotstavljenost partikularnih, najčešće ekonomskih interesa, o kojima se u javnosti malo govorilo. Iako ovakav pristup nije stran ni drugim postsocijalističkim partijskim sistemima, u Crnoj Gori se zadržao mnogo duže, pa i danas u velikoj mjeri determiniše dnevnu politiku.

(2) *Državni klijentelizam*

Druga okolnost koja je bitno uticala na profil partijskih sistema vezana je za činjenicu da je pojedinac u socijalizmu bio navikao da se u rješavanju svih svojih problema i životnih pitanja oslanja na državu, a ne na vlastite

²⁰ „Još jedna stvar je važna – pokretač svih promjena do 2006. godine bili su konflikti unutar partije koja je nekada bila Savez komunista Crne Gore, a oni su polarizovali društvo u vezi sa dvjema osnovnim temama (moglo bi se čak reći da su u pitanju dvije varijacije iste teme): (1) podrška režimu Slobodana Miloševića (do 2000. godine) i (2) podrška nezavisnosti Crne Gore (od 2000 do 2006. godine).“ (prevod O.K.)

snage²¹. Ta je „navika“, kako kaže Goati (2008), postala jedno od osnovnih obilježja „društvenog karaktera“. Ona je još uvijek živa kod naših građana, o čemu svjedoče brojni primjeri privatizovanih preduzeća u kojima radnici od države traže zaštitu, zaostala primanja, produžetak proizvodnje i slično. U mnogim od tih slučajeva loš status radnika jeste posljedica upitnih privatizacionih poteza. No, indikativna su očekivanja radnika da će problem riješiti vlast, pri čemu je njihovo obraćanje za pomoć najčešće upućeno nosiocima najviših funkcija, npr., premijeru. Tipičan postsocijalistički čovjek naviknut je na to da iznad njega postoji određena sila kojoj se valja pokoriti, a koja će zato sve urediti na opšteprihvatljiv način. Ova osobina, koja je, kako smo već istakli, postala obilježje društvenog karaktera, doprinijela je stvaranju plodnog tla za razvoj klijentelističkih mreža, u kojima čovjek postsocijalističkog doba gotovo bez nelagode nastavlja svoj odnos pokornosti vladajućoj partiji, očekujući zauzvrat konkretne nagrade. Te se nagrade u savremenoj demokratiji smatraju političkom korupcijom (s obzirom na svoj partikularan karakter), ali one su bile sasvim uobičajen način funkcionisanja u prethodnom sistemu, u kome se država zaista brinula za sve. U liberalno-kapitalističkom državnom uređenju država nema ni kapacitete, ni takvu ulogu da bi svim svojim *podanicima* mogla obezbijediti ono što je potrebno za život. No, sami *podanici*, sada građani, to i dalje očekuju, otvarajući tako široko vrata klijentelizmu. Tipičan postsocijalistički *podanik-građanin*, čak i kada ne dobija konkretne povlastice od države, živi u stalnom stanju pripravnosti i očekivanja, a to su idealni uslovi za stvaranje lojalnih klijentelističkih mreža.

(3) *Produžetak vladavine komunističkih nomenklatura*

Pripadnici bivše komunističke nomenklature iskoristili su svoj položaj i pristup zajedničkim resursima u lične svrhe. Oni su društveni kapital iz prethodnog sistema pretvorili u vlastiti, stvarajući klasu novih bogataša, tzv. „crvenih tajkuna“ (Goati, 2008). Slično primjećuje Bugajski (2002):

In the economic realm, market reforms simulated the rapid metamorphosis of many well-connected communists into new capitalists. Access to assets and information gave many members of this “red bourgeoisie” a head start over entrepreneurs who had not been party members. Top-level managers

²¹ O društvenoj svijesti u tranziciji v. *Svjetovi vrijednosti* (Đukanović i Bešić, 2000:170)

began to focus on profit making, and benefited from the “insider” privatization process²² (p. 32).

Na taj način, stvorena je vrlo opasna mješavina starog i novog: mehanizmi starog nastavili su svoj život unutar pravila novog, koja su sami stvarali, odabirali i primjenjivali. Birači su lako prihvatili nova pravila igre jer se ona, suštinski, nisu razlikovala od prethodnih. U nekim zemljama tranzicija je dodatno odgođena, kao npr. u Crnoj Gori, stvarajući prostor da u produženom trajanju tranzicije brzo prilagođavanje izostane. Bugajski dalje navodi:

Thousands of mid-level party bureaucrats continued to occupy numerous government offices and in some cases resisted and slowed down the reform process, not out of ideological conviction but primarily to maintain their jobs in rapidly shifting economies. In some states, they backed socialist or social democratic parties, viewing them as guarantors of an expansive state bureaucracy. In other Nries, as in parts of the former Yugoslavia, they supported proindependence or nationalist forces that would provide them with employment in the new republican administrations.²³ (p. 32)

Kada je riječ o Crnoj Gori, treba pomenuti i neke specifične okolnosti u kojima se stvarao partijski sistem. Prije svega, činjenicu da je Savez komunista Crne Gore naslijedila jedna partija i, samim tim, preuzela sve resurse, organizacione i druge poluge moći ove nekadašnje „omnipotentne” strukture. Tako je devedesetih godina prošlog vijeka otpočela neravnopravna utakmica, u kojoj su opozicione partije već na startu bile u višestrukom zaostatku. Na prvim demokratskim izborima Savez komunista Crne Gore odnio je ubjedljivu pobjedu, sa 56.2% glasova i 83 od ukupno 125 mandata.

²² „U ekonomskoj sferi, tržišna reforma stimulisala je brzu metamorfozu mnogih, dobro povezanih, komunista u nove kapitaliste. Pristup javnim dobrima i informacijama obezbijedio je mnogim pripadnicima ove ‘crvene buržoazije’ početnu prednost nad preduzetnicima koji nisu bili partijski članovi. Najviši menadžeri fokusirali su se na stvaranje profita, izvlačeći ‘insajdersku’ korist od procesa privatizacije.“ (prevod O.K.)

²³ „Hiljade partijskih birokrata srednjeg nivoa i dalje su zaposjedali kancelarije državne uprave opirući se, u nekim slučajevima, reformskim procesima i usporavajući ih. Njihovi razlozi nisu bili ideološke prirode, već su izvirali iz potrebe da, u ekonomskom ambijentu koji se ubrzano mijenjao, očuvaju svoje pozicije. U nekim državama oni su podržavali socijalističke ili socijaldemokratske partije, vidjevši u njima garante nagomilane državne birokratije. U drugima, na primjer u državama bivše Jugoslavije, ove strukture podržavale su independističke ili nacionalističke pokrete, vidjevši u njima priliku za zaposlenje u novoj državnoj administraciji.“ (prevod O.K.)

Nedugo zatim, ova se stranka transformisala u Demokratsku partiju socijalista i nastavila da vlada, sve do danas uspješno savlađujući sve izazove.

Tabela 2: Rezultati prvih višestranačkih izbora
nakon Drugog svjetskog rata

Red. br.	Naziv liste	Broj glasova	% glasova	Broj mandata
1.	SKCG /Savez komunista Crne Gore/	171.316	56.2	83
2.	SRSJ /Savez reformskih snaga Jugoslavije za Crnu Goru (koalicija): Socijalistička partija Crne Gore, Liberalni savez Crne Gore, Partija socijalista Crne Gore, Socijaldemokratska stranka, Nezavisna organizacija komunista, Stranka nacionalne ravnopravnosti i individualni članovi/	41.364	13.6	17
3.	NS /Narodna stranka Crne Gore/	39.107	12.8	13
4.	DK /Demokratska koalicija: Demokratski savez Albanaca u Crnoj Gori, Stranka demokratske akcije (SDA) za Crnu Goru i Stranka ravnopravnosti/	30.760	10.1	12
5.	DhPS /Demohrišćanska (pravoslavna) stranka/	1.753	0.6	0
6.	DSSP /Demokratski savez samostalnih privrednika/	844	0.3	0
7.	DS /Demokratska stranka Crne Gore/	3.442	1.2	0
8.	JNS / Jugoslovenska narodna stranka	1.224	0.4	0
9.	SSCG /Socijalistički savez Crne Gore/	1.638	0.6	0
10.	NK /Nezavisni kandidati – objedinjene pojedinačne kandidature/	2.435	0.8	0
	Ukupno	293.883	100.0	125

Izvor: (Pavićević, 1997)

Bugajski (2002) o ovoj pojavi kaže:

New authoritarian governments have ensured unequal political competition through their control of the most important public institutions and media outlets, especially state television and radio. They have retained most of the former communist party assets, communications networks, and organizational structures²⁴ (p. 34).

²⁴ „Nove autoritarne vlade obezbijedile su neravnopravnu političku kompeticiju i to kroz kontrolu nad najvažnijim javnim institucijama i medijima, posebno državnom

Kontrola resursa o kojoj govori Bugajski bila je posebno snažna u Crnoj Gori, budući da se u njoj zapravo nije dogodila nikakva smjena. Tzv. antibirokratskom revolucijom, 1989. godine, došlo je do smjene generacija unutar Saveza komunista Crne Gore, ali su sve poluge moći i uticaja ostale u potpunosti očuvane i u novom sistemu.

Da se u sociološkom smislu radilo o obračunu unutar komunističke elite, govori podatak da su svi lideri protestnog pokreta *bili članovi ili funkcioneri Saveza komunista Crne Gore i Jugoslavije* ili tzv. društveno-političkih organizacija (SSRN i SSO) koje su uglavnom bile pod kontrolom vladajuće stranke. Takođe, nakon uspjeha prevrata *nije stvorena nova politička stranka*, već su lideri januarskog pokreta jednostavno preuzeli glavne funkcije u Savezu komunista Crne Gore. Januarski prevrat nije, doduše, bio obračun unutar *najužeg* vrha stare elite (kao u Srbiji, gdje je predsjednik partije porazio i svrgnuo predsjednika države), ali, isto tako, nova kontraelita nije, poput Čehoslovačke i Istočne Njemačke, dolazila iz antisistemskog, već, poput Rumunije, upravo iz *sistemskog kruga* (Darmanović, 2007: 84).

Iako je opozicija putem brojnih zakona²⁵ pokušavala da obezbijedi jednake šanse u izbornoj trci, uspjeh je bio veoma ograničen. Birači su jasno prepoznavali ko posjeduje moć, što će se vidjeti u empirijskom dijelu ovoga rada. Darmanović (2007) ovu situaciju opisuje na sljedeći način:

Ova stara/nova vladajuća stranka nije djelovala tek kao jedna od ravnopravnih učesnica u višepartijskoj utakmici, već mnogo više kao državna partija koja je koristila sve prednosti koje donosi potpuna kontrola državnih aparata i resursa. Ti resursi bili su u potpunosti podređeni održavanju vlasti i pobjedama na izborima. Korišćeni su tipični metodi: čvrsta partijska kontrola nad državnim štampanim i elektronskim medijima; klijentelizam i sistem favorizovanja partijskih pristalica u pristupu radnim mjestima; legalni i ilegalni finansijski resursi koji su vladajućoj stranci stajali na raspolaganju; povremeno zastrašivanje političkih protivnika; upotreba policije u izbornom procesu; manipulacije izbornim sistemom i sl. (str. 85).

televizijom i radijom. Pritom su zadržali najveći dio imovine bivše komunističke partije, njene komunikacione mreže i organizacione strukture.” (prevod O.K.)

²⁵ Na primjer: Zakon o raspodjeli imovine Saveza komunista Crne Gore, Zakon o finansiranju političkih partija, Zakon o sukobu interesa, Zakon o slobodnom pristupu informacijama i sl.

(4) *Pravni nihilizam*

Kao važnu karakteristiku, prenesenu iz prethodnog, socijalističkog, u novi, demokratski sistem, Goati (2008) navodi i svojevrsan pravni nihilizam. Pod ovim pojmom podrazumijeva se tzv. „svrsishodno”, a ne u pravu utemeljeno, odlučivanje – odlučivanje principom višeg reda. Ova vrsta nihilizma uslovlila je dodatno nepovjerenje građana u institucije. Posljedica su, kaže Goati, „parlamenti koji ni o čemu ne odlučuju, izbori redukovani na puko glasanje i višepartijski sistemi (...) u kojima sve odluke donosi jedna (komunistička) partija” (str. 278).

Za tzv. običnog građanina ovakvo stanje bilo je poruka da će, ukoliko želi da ostvari neko svoje pravo, morati da dobije naklonost nosilaca moći. I nadalje, da će mu ta naklonost, čak i u situaciji kada za to nema osnova, pomoći da ostvari određeni lični interes. Za potrebe ovoga rada nije prikupljena ta vrsta građe, no opšte je poznato da su arhive kancelarija Predsjednika države i Predsjednika Vlade pune pisama u kojima građani mole za ostvarenje određenih prava, bilo da su ona zakonski zasnovana ili ne. Već sam podatak o velikom broju takvih zamolnica indikator je odnosa građana prema vlasti, kao i gore opisanog pravnog nihilizma.

(5) *Promjenjivost institucija*

Na stvaranje i izgled partijskih sistema u Crnoj Gori bitno je uticalo promjenjivo institucionalno okruženje, kao i relativno kratko postojanje partija, koje onemogućuje stvaranje čvrste partijske identifikacije. O konceptu partijske identifikacije i njegovoj primjenjivosti u Crnoj Gori nešto više reći ćemo u dijelu rada koji se bavi afektivno-habitualnim vezama između partija i birača. Ovdje ćemo samo ponoviti napomenu da se o partijskoj identifikaciji teško može govoriti u uslovima kratkog trajanja demokratskog pluralizma (iako ovaj argument sve manje stoji) i volatilnog partijskog sistema²⁶. Kada je u pitanju Crna Gora, govorimo o dugoj i nesmetanoj dominaciji jedne partije, koja je, istini za volju, više puta mijenjala svoj identitet, a s druge strane, o vrlo nestabilnom opozicionom dijelu partijskog sistema, koji se više puta rekonfigurisao. Važno je napomenuti

²⁶ Volatilnost je koncept pomoću koga se računa „neto dobitaka i neto gubitaka birača relevantnih stranaka od izbora do izbora. Niska fluktuacija birača ukazuje na stupanj konsolidiranosti stranačkog sustava. Prosječna stopa volatilnosti u zapadnoevropskim državama osamdesetih je godina iznosila 9.6 posto“ (Merkel, 2011: 178).

još nešto: pri svim razmatranjima ovoga tipa, treba imati u vidu nešto širu sliku. Naime, u vremenu kada u svim djelovima zapadnog svijeta partijska identifikacija slabi, kada birači sve više odustaju od konvencionalnih oblika političke participacije, a njihovim političkim odlučivanjem dominiraju kratkoročni činioци, podstaknuti medijima kao novom silom²⁷, u jednom dijelu svijeta partijski pluralizam tek se uspostavlja.

(6) *Subjektivni faktor*

Goati (2008) posebno ističe važnost „subjektivnog faktora”, koji u uslovima transformacije sistema ima nemjerljivu moć odlučivanja i upravljanja. U Crnoj Gori ta je karakteristika jedna od najdominantnijih. Istina, Goati ističe jednu njenu dimenziju – *nepredvidljivost* određenih političkih poteza, budući da zavise od subjektivnog faktora, tj. od odluke lidera. U kontekstu ovoga rada posebno je bitna druga dimenzija ove pojave – identifikacija s liderom. U Crnoj Gori se, naime, od 1997. godine vladajuća partija u najvećoj mjeri identifikuje sa njenim liderom. U dijelu rada u kojem se testira harizmatska teorija pokazaće se do koje je mjere liderska figura bitan elemenat u opredjeljivanju birača u Crnoj Gori (to dijelom i jeste refleksija na onaj značaj *subjektivnog faktora* u politici koji ističe Goati).

Karakteristikama koje izdvaja Goati (tj. okolnostima u kojima se gradi partijski sistem u zemljama bivše Jugoslavije), mi ćemo dodati još dvije, koje smatramo specifičnim i važnim za Crnu Goru.

(7) *Neriješeno pitanje državnog statusa*

Za razliku od ostalih država koje su nastale iz SFR Jugoslavije, u Crnoj Gori je pitanje državnosti i nezavisnosti snažno uticalo na formiranje partijskog sistema, a samim tim i na ponašanje birača. Za to postoje dva razloga: (1) rješavanje ovoga pitanje trajalo je znatno duže nego u ostalim bivšim republikama; (2) upravo oko tog pitanja nastala je dominantna po-

²⁷ Baćović (1991) piše o teoriji „podsjetnika” koju je utemeljio B. Cohen, a prema kojoj je moć medija u tome što mogu da „nametnu dnevni red”, tj. o čemu će ljudi misliti. Samim tim, mediji određuju „važnost problema iz javne sfere”, onih o kojima će se u javnosti voditi polemika. V. „Između medijskog rata i rata za medije” u: *Od izbornih rituala do slobodnih izbora* (S. Mihailović i dr., 1991: 161).

djela u političkoj sferi i formiran tzv. osnovni *cleavage*²⁸ unutar partijskog sistema.

Four main factors should be taken into account, namely, the Montenegrin party system functioned in the context of: (1) surrounding war; (2) conditions of a completely ruined economy and high dependence on state funding; (3) a nationally sensitive and completely divided society, and (4) an atmosphere of strong dependence on political actors in neighbouring Serbia²⁹ (Vujović & Komar, 2008: 224).

Raspad SFR Jugoslavije otvorio je u Crnoj Gori Pandorinu kutiju kada je u pitanju državni status. Sa alternativama u vezi sa pitanjem državnog statusa identifikuju se dvije struje, koje predstavljaju osnovnu državnu, društvenu i političku podjelu, inkorporiranu u sve društvene sfere – nacionalnu podjelu na Crnogorce i Srbe. Iako nije proizvela nasilne konflikte, ova je podjela duboko rascijepila crnogorsko društvo i to iz više razloga: (1) nepostojanje jasne „većine“, (2) duboka podjela koja onemogućava prenos glasova između dva bloka, što jača pregovaračke pozicije i smanjuje izgleda za kompromis; (3) prenošenje nacionalnog rascjepa na druge sfere, npr. na vjersku (dvije crkve), intelektualnu (dvije akademije nauka), medijsku (dvije dominantne medijske informativne kuće i sl., i (4) dugo trajanje *statusa quo* (problem neriješenog pitanja državnog statusa, latentan od 1990, a eksplicitno prisutan od 1997. do 2006. godine).

(8) Zakon malih brojeva

O ovoj temi više riječi biće u dijelu koji se odnosi na političku kulturu. Ovdje želimo naglasiti da je Crna Gora po broju stanovnika (625.266 po Popisu iz 2011. godine) izuzetno *mali* i, samim tim, specifičan politički sistem. Prije svega, Crna Gora je *neanonimno* društvo, tj. društvo u kome su svi na određeni način povezani. Ta činjenica ima dvije ozbiljne reperkusije. Prvo, neanonimnost ugrožava izbor, tj. mogućnost promjene političke stvarnosti. Drugo, gusta socijalna mreža, čvrsta isprepletenost rođaćkih,

²⁸ Za potrebe politikološke literature, termin *cleavage* bi najpreciznije mogao da se definiše kao: bazični društveni rascjep oko koga se formira dugotrajna partijska podjela.

²⁹ „Četiri osnovna faktora treba uzeti u obzir kada je u pitanju funkcionisanje partijskog sistema u Crnoj Gori: (1) rat u okruženju; (2) potpuno urušena ekonomija i visoka zavisnost od državnog finansiranja; (3) društvo koje je osjetljivo i podijeljeno po nacionalnom pitanju, i (4) atmosfera snažne zavisnosti od dešavanja u susjednoj Srbiji.“ (prevod O.K.)

prijateljskih, kumovskih i drugih veza, koje u statusnom društvu kakvo je crnogorsko imaju veliku važnost, manifestuje se kao svojstvo bitnije od bilo kog drugog, pritom poništavajući, ili bar umanjujući, značaj svih drugih relacija, kakvi su, na primjer, odnosi odgovornosti.

Sa svim ovim navedenim karakteristikama Crna Gora je ušla u stvaranje partijskog sistema, tako da su oni dominantno odredili način komunikacije i oblik veza između birača i partijskih elita.

Razmatrajući stvaranje partijskih sistema u postsocijalističkim društvima, V. Goati (2008) referira na određene osobine tzv. *proto-partija*, koje je opisao Peter Emil Mitev (1991), a koje bi se, u značajnom obimu, mogle primijeniti na crnogorske prilike:

Protopartije karakterišu sledeća obeležja: (a) ambivalentnost u pogledu dimenzije levica/desnica; (b) integralni karakter (nastojanje da se u sopstvenom okviru obezbedi prostor za sve političke tendencije); (c) heterogenost socijalne osnove; (d) mozaična organizaciona struktura; (e) ideološki amalgam različitih programskih ideja; (f) česte podele postojećih i stvaranje novih partija, i (g) pseudoetnicizam (pseudoethnoses) koji označava težnju da se politički protivnici etnički definišu (str. 280).

Crnogorske partije karakteriše većina navedenih osobina, koje su, u određenoj mjeri, čak postale njihove trajne karakteristike. Recimo, ove partije su i danas prilično ambivalentne po pitanju određenja lijevo-desno, što se posebno odnosi na ekonomsku dimenziju podjele, ali donekle i na političku.³⁰ Kada je ekonomska dimenzija u pitanju, sve partije (s djelimičnim izuzetkom Pokreta za promjene i, od skoro, Demokratske partije socijalista) u svojim programima ističu vrijednosti ekonomske ljevice, preciznije, lijevog centra. To je razumljivo s obzirom na socijalističko nasljeđe, kao i

³⁰ Seminaru koji je za podmladak političkih partija organizovala Fondacija „Konrad Adenauer“, a koji je održan u Bečićima, 15–17. aprila 2011. godine, prisustvovali su članovi podmladaka gotovo svih političkih partija u Crnoj Gori. Na seminaru je sproveden svojevrsan eksperiment. U sesiji koja se odnosila na ideološke profile partija iz kojih dolaze, učesnici su zamoljeni da popune upitnik koji je sadržao određena standardizovana pitanja kojima se mjeri politička i ekonomska orijentacija. Od učesnika je traženo ne da iznesu sopstveni stav, nego da odrede kakav je, po njihovom mišljenju, stav partije iz koje dolaze po tom pitanju. Kada su rezultati sumirani, ispostavilo se da su svi, sem jednog učesnika, pozicionirali svoje partije u prostoru lijevog centra, i politički i ekonomski. Naravno, rezultati ovoga eksperimenta nisu statistički značajni za donošenje ozbiljnijeg zaključka. No, oni jesu indikativni s obzirom na to da su na pitanja odgovarali – ne građani, koji najčešće nisu ideološki osviješćeni, već partijski aktivisti.

na činjenicu da socijalnu strukturu biračkog tijela čini većina nenaviknuta na kapitalističko tržište, tj. neka vrsta *gubitnika tranzicije*³¹.

S druge strane, kada je u pitanju konkretno djelovanje, situacija je bitno različita, a to je najočitije u primjeru vladajuće Demokratske partije socijalista. Ova, po imenu i programu, partija lijevog centra u svom djelovanju pokazuje brojne i značajne karakteristike ekonomske desnice. O tome najilustrativnije govori sveobuhvatna privatizacija, koja je zahvatila čak i one kompanije i dobra koji se mogu podvesti pod dobra od kapitalnog značaja, kao što su Telekom ili Elektroprivreda. Primat privatnog nad javnim interesom možemo uočiti i u sektoru zdravstvene zaštite ili obrazovanja, a to su oblasti čije uređenje svakako spada u mandat vladajuće partije.

Činjenicom da se ideološkom jasnošću i preciznošću ne može pohvaliti gotovo nijedna partija na crnogorskoj političkoj sceni ukazujemo na ono što Mitev (1991), kako navodi Goati (2008), naziva *ideološkim amalgamom*. Ovaj uopšteni karakter programa političkih partija objasnili smo svojevrsnom inicijalnom nelagodnom od partikularnih interesa, mada su početni razlozi ležali i u homogenosti socijalne osnove. Ovdje ćemo zastati i napraviti kratku digresiju. Istina je da se teško može govoriti o heterogenoj socijalnoj osnovi kao karakteristici postsocijalističkih društava u prvim godinama transformacije (barem onih na području bivše Jugoslavije). Naprotiv, ova je društva karakterisala snažna, ideološki podržana jednakost. Ta se „jednakost“, međutim, u procesu ubrzanog društvenog raslojavanja vrlo brzo istopila, ostavljajući za sobom heterogenu socijalnu strukturu, jednako vezanu za inicijalne partijske preference. Pitanje utemeljenosti partija u određenim socijalnim strukturama biće predmet empirijske analize u četvrtom poglavlju ovoga rada. No, već sada možemo reći da jasna veza te vrste nije vidljiva, osim kada je u pitanju nacionalna pripadnost.

³¹ Z. Stojiljković (2011), prateći relevantnu literaturu o dobitnicima i gubitnicima tranzicije, razlikuje sljedeće kategorije gubitnika tranzicije u Srbiji: niskoobrazovani, dugoročno nezaposleni i zaposleni u tradicionalnim industrijama. Izdvojene su i potkategorije: penzioneri, zaposleni u formalnom i neformalnom sektoru, poljoprivrednici i domaćice na selu. Imajući u vidu socijalnu strukturu Crne Gore, moglo bi se reći da se Stojiljkovićeve kategorizacije može primijeniti i u njenom slučaju. To se posebno odnosi na zaključak: „Subjektivni osjećaj gubitništva gotovo trećine građana u kulturi u kojoj se siromaštvo i gubitništvo prikrivaju, govori o razmerama krize. Svakodnevno suočavanje s problemom preživljavanja otežano je prisutnim sećanjem na sigurnost i standard iz Brozovog socijalizma, što životnu svakodnevicu dovodi u vezu s poznatom kletvom 'Dabogda imao, pa nismo'“ (str. 222).

Nastojeći da sumiramo prethodna razmatranja i zaključke, možemo reći da su se crnogorske *proto*-partije, koje su nastajale od 90-ih godina prošlog vijeka, formirale u uslovima: državnog klijentelizma i produžene vladavine komunističkih nomenklatura, što je uslovalo neravnopravnu izbornu utakmicu; pravnog nihilizma i visoke zavisnosti institucija od subjektivnog faktora; dugotrajnog perioda neriješenog državnog statusa; izbjegavanja javne promocije partikularnih interesa. Iako je pitanje transformacije društva i uvođenja partijskog pluralizma obrađivano u relevantnoj literaturi, smatramo da slučaj Crne Gore nosi određene specifičnosti vrijedne pažnje, te da se one odnose upravo na kombinaciju gore navedenih uslova.

Primjera radi, Bazoki i Ishiyama (2002) nadograđuju Ziblatovu (1998) klasifikaciju strategija transformacije komunističkih partija i uočavaju tri moguće opcije, ali nijedna od njih, u svom osnovnom obliku, nije primjenjiva na slučaj Crne Gore:

- (1) *strategija lijevog povlačenja*, koja podrazumijeva odbacivanje slobodnog tržišta i učvršćivanje sopstvene „marksističke“ tradicije, što vodi antisistemskom djelovanju u opoziciji. Primjer za ovu strategiju bila bi *Partei des Demokratischen Sozialismus*, partija sukcesor *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, koja je upravljala DDR-om od 1949. do 1990. godine³².
- (2) *strategija pragmatične reforme*, koja podrazumijeva distanciranje od marksizma i redefinisane partije u pravcu “quasi-European social democratic party of experts, technocrats, and pragmatists”³³ (str. 5); takav slučaj karakterističan je, na primjer, za Poljsku i Mađarsku.
- (3) *nacional-patriotska strategija*, koju karakteriše kombinacija naslijeđene, ali transformisane, komunističke i nove nacionalističke ideologije. Primjere za ovu strategiju autori nalaze u bivšem sovjetskom bloku i na Balkanu (p. 6), a jedan od najilustrativnijih svakako je Socijalistička partija Srbije u vrijeme Slobodana Miloševića.

U Crnoj Gori, nasljednica komunističke partije – Demokratska partija socijalista (DPS) – kombinovala je drugi i treći pristup. Još tokom tzv. anti-birokratske revolucije ova se partija distancirala od marksističkog nasljeđa

³² Demokratska partija socijalizma i Socijalistička partija njemačkog jedinstva (prevod O.K.)

³³ „kvazievropske socijaldemokratske partije eksperata, tehnokrata i pragmatista“ (prevod O.K.)

kroz unutrašnju smjenu elita, čime je sebe predstavila kao pragmatičnu, proevropsku i tehnokratsku vlast, nasuprot bivšem „korumpiranom“ vrhu Saveza komunista. Vrlo brzo zatim (a posebno od 1997. godine i razlaza sa Slobodanom Miloševićem), ona je osnovni legitimitet svoje vlasti zasnovala na odbrani crnogorskih nacionalnih interesa, postavši glavni nosilac borbe za crnogorsku nezavisnost. U oba slučaja u pitanju su bile vrlo pragmatične političke odluke, koje je ova *partija vlasti* spretno donosila, a koje su doprinjele njenom održanju i dominantnom položaju u političkom sistemu.

Navedena klasifikacija, iako ne obuhvata u potpunosti slučaj Crne Gore, veoma nas dobro uvodi u narednu, bitnu temu: transformacija partijskog sistema i uticaj tipa partijskog sistema na ponašanje birača.

2.3 Birači i dominacija jedne partije

U prethodnom odjeljku opisali smo uslove u kojima su se formirale partije i stvarala mreža njihovih međusobnih odnosa u Crnoj Gori, što predstavlja važan element za određenje tipa partijskog sistema i objašnjenje njegovog nastanka. U tekstu koji slijedi definisaćemo tip partijskog sistema koji postoji u Crnoj Gori i kroz dva primjera pokušati da utvrdimo kako taj tip utiče na odnose između birača i partijskih elita, tj. kakve oblike, veze i komunikacije među njima podstiče.

Prilikom definisanja tipa partijskog sistema imali smo na umu uputstvo: „(...) ključno pitanje nije je li broj stranaka važan – jer jest – nego pitanje omogućuje li nam brojčani kriterij klasifikacije shvaćanje onoga što je doista važno“ (Sartori, 2002: 110). Između različitih klasifikacija partijskog sistema koje nam stoje na raspolaganju, mi smo odabrali upravo Sartorijevu buduću da nam ona omogućava objašnjavanje dinamike odnosa birača i partija, oličenih u partijskim elitama, što jeste naš fokus u ovome radu.

Naravno, Sartorijeva klasifikacija nije jedina i autori su se odlučivali za neke druge opisujući partijski sistem u Crnoj Gori. Tako Vladimir Goati posebnu pažnju posvećuje Blondelovoj (1968) klasifikaciji na: (1) dvopartijske sisteme – svaka partija dobija oko 45% glasova; (2) dvoipopartijske sisteme – jedna partija dobija oko 45%, druga nešto manje od 40%, a treća oko 15%; (3) višepartijske sisteme sa dominantnom partijom – jedna partija dobija oko 45%, a ostalo se skoro ravnomjerno raspoređuje na 3-4 par-

tije, i (4) višepartijske sisteme bez dominantne partije – 2-3 partije dobijaju po četvrtinu glasova, a ostalo ide manjima (Goati, 2008: 302).

U dvopartijskim sistemima birači imaju jasan izbor – i neizvjestan ishod. U situaciji u kojoj svaka od dvije velike partije može da računa na oko 45% glasova (prema Blondelu) birač u pravom smislu te riječi *bira* kojoj će partiji dati glas i tako uticati na ishod izbora. U višepartijskim sistemima bez dominantne partije birač ima manje jasan izbor zbog mogućnosti predizbornih ili postizbornih koalicija, a ishod je vrlo neizvjestan. A kako birači ne mogu sa sigurnošću znati kakav će biti novouspostavljeni odnos snaga i koje će partije formirati vladu, njihov izbor je takođe neizvjestan.

U sistemima sa dominantnom partijom situacija je bitno drugačija. Naime, kako dominantna partija osvaja oko 45% glasova, dok se ostatak raspoređuje na ostale partije, pred biračem je jasan i vrlo izvjestan ishod glasanja. Ukoliko glasa za partiju na vlasti, naći će se na pobjedničkoj strani, ukoliko, pak, glasa za opoziciju, naći će se na gubitničkoj strani. Ova izvjesnost ishoda praktično obesmišljava proces biranja. Može se reći da u toj situaciji birač ne *bira*, već samo *glasa*.

Odredivši crnogorski partijski sistem kao sistem sa dominantnom partijom, podsjetićemo se jednog primjera koji može poslužiti kao ilustracija za *glasanje bez biranja*. Riječ je o odluci Ustavnog suda Crne Gore povodom prvog kruga ponovljenog glasanja za Predsjednika Republike, 2003. godine. Naime, da bi predsjednik Republike bio izabran, bilo je neophodno da na izbore izađe najmanje polovina upisanih u birački spisak. Kako u prvom krugu ponovljenog glasanja (februar 2003) taj uslov nije ispunjen, glasanje je moralo biti ponovljeno. Osim neispunjenja tog uslova, postojao je još jedan problem: jedan broj biračkih mjesta nije bio otvoren zbog vremenskih neprilika. Birači sa tih biračkih mjesta žalili su se Ustavnom sudu, tražeći da im se omogući da ostvare svoje ustavno pravo i glasaju. Preporuka Republička izborna komisija donijela je sljedeću preporuku:

Nesprovedenjem glasanja na navedenim biračkim mjestima, pri činjenici da se ne može ispuniti opšti uslov za punovažnost izbora, ne uskraćuje se Ustavom zagarantovano biračko pravo građana koje ostvaruju na ovim biračkim mjestima, jer bi građani, faktički samo glasali, ne i birali, te da razlozi zbog kojih ova biračka mjesta nisu otvorena (vremenske nepogode) i dalje postoje i mogli bi glasanje učiniti neizvjesnim i, samim tim, obesmisлити čitav izborni postupak.

Slijedeći ovu preporuku, Ustavni sud je donio odluku da se na tim biračkim mjestima izbori ne održavaju naknadno jer se „ne radi o povredi Ustavom zagarantovanog biračkog prava, imajući u vidu da bi građani, faktički, samo glasali, ali ne i birali“ (Pavićević, 2007: 38). Ovaj primjer dobro ilustruje stav da glasanje ne mora istovremeno biti i biranje. On jeste vezan za specifične, vanredne okolnosti, no činjenica je da se u situacijama percipiranog sigurnog ishoda izbora (koji ćemo u drugom dijelu ovoga poglavlja i empirijski ilustrovati), birači najčešće nalaze samo u ulozi *glasачa*.

Goati (2008), kroz prizmu Blondelove podjele, primjećuje: nijedan od partijskih sistema ustanovljenih nakon prvih izbora 1990. godine, ni crnogorski, ni srpski, ni hrvatski, ne može se smatrati *višepartijskim sistemom sa dominantnom partijom*. On dalje tvrdi da je, za razliku od ostalih država kod kojih se već na narednim izborima prethodni sistem transformisao u *višepartijski bez dominantne partije*, u Crnoj Gori stanje dominacije bivše komunističke partije zadržano do raskola u DPS-u, 1997. godine. Do 2006. godine u Crnoj Gori je faktički postojao dvoipartijski sistem jer su dva suprotstavljena koaliciona bloka svojim disciplinovanim djelovanjem odavala utisak jedinstvenih partijskih cjelina. Situacija se, prema Goatiju, mijenja nakon Referenduma o nezavisnosti, kada proindependentistički blok zadobija apsolutnu većinu (str. 302). Iako autor partijski sistem koji u Crnoj Gori postoji od 2006. godine eksplicitno ne naziva *višepartijskim sistemom sa dominantnom partijom*, vidimo da je Blondelov kriterijum (jedna dominantna partija ima oko 45% glasova, dok se ostatak gotovo ravnomjerno raspoređuje na ostale 3-4 partije) u potpunosti ispunjen. Struktura glasova na parlamentarnim izborima 2006. godine bila je sljedeća: predizborna koalicija DPS-SDP – 48.61%; Srpska lista – Andrija Mandić – 14.6%; SNP-NS-DSS – 14%; PZP – 13.1%. Nakon izbora 2009. godine, ta slika je izgledala ovako: DPS-SDP – 51.9%; Nova srpska demokratija – 9.2%; SNP – 16.8%; PZP – 6%.

No, iako se u potpunosti slažemo sa Goatijevim određenjem, čini nam se da je za potrebe razjašnjenja odnosa između partijskih elita i birača, a samim tim i motivacije glasanja, pogodnija Sartorijeva (2002) nego Blondelova klasifikacija. Ova klasifikacija obuhvata sedam kategorija partijskog sistema:

- (1) jednostranačje;
- (2) hegemonijska stranka;
- (3) predominantna stranka;
- (4) dvostranačje;
- (5) ograničeni pluralizam;

(6) ekstremni pluralizam, i

(7) atomizacija.

Sartori napominje da prilikom određivanja relevantnosti političkih partija treba imati u vidu određena pravila, koja ustanovljavaju da li neku partiju uopšte treba uključiti kao faktor u kategorisanje cjelokupnog sistema, ili ne. Riječ je o dva pravila koja se, u osnovi, svode na pitanje *koalicijskog* ili *ucjenjivačkog* potencijala partije. Koalicijski potencijal Sartori ilustruje na sljedeći način:

Malu stranku moguće je odbaciti kao irelevantnu ako s vremenom postane suvišna u tom smislu da nikada nije potrebna ili upotrebljiva da održi koalicijski većinu. I obratno, na neku malu stranku mora se računati bez obzira na to kako mala bila, ako se u određenom trenutku nađe u položaju da određuje makar jednu od mogućih vladinih većina (Sartori, 2002: 112).

Kada, pak, govori o ucjenjivačkom potencijalu, on ističe da:

[s]tranka postaje relevantnom ako se njezino postojanje ili nastup odražava na taktiku stranačkog natjecanja i, posebice, ako ona mijenja *pravac* natjecanja među strankama koje su usmjerene na vladanje, određujući pomak od centripetalnog k centrifugalnom natjecanju bilo u lijevom desnom ili u oba pravca (str. 113).

Sartorijeva klasifikacija čini nam se korisnijom s obzirom na predmet ovoga rada jer ona uključuje kombinovanje kvantitativnih i kvalitativnih elemenata. Tako kod Sartorija izraz *dominantna stranka* pokriva tri moguće situacije:

- (a) sisteme sa predominantnom partijom,
- (b) sisteme sa hegemonijskom partijom, i
- (c) bilo koje druge sisteme u kojima imamo situaciju da jedna velika stranka značajno nadmašuje ostale.

Što se tiče sistema sa predominantnom partijom, Sartori ističe sljedeće njegove karakteristike:

(1) *bar četiri uzastopna izborna ciklusa u kojima ista partija osvaja vlast na parlamentarnim izborima, koja ne mora nužno biti preko 50% biračkog tijela;*

(2) *relativno fer i pošteni izbori:*

(...) taj preduvjet definirat ćemo na sljedeći način: monopolistički opstanak na vlasti iste stranke, koji se ponavlja od izbora do izbora, ne može se pri-

pisati očito nepoštenoj igri ili manipuliranju glasovima. Drugim riječima, može se zatvoriti jedno oko pred izbornim nepravilnostima sve dok je razumno pretpostaviti da bi i u okolnostima poštenog nadmetanja predominantna stranka osvojila većinu mjesta (str. 187).

(3) *postoji mogućnost promjene i opozicionog djelovanja:*

Stoga ćemo, prije no što počnemo proučavati nekompetitivno područje, naglasiti da je sustav sa dominantnom strankom tip stranačkog *pluralizma* u kojemu – premda nema faktičkog smjenjivanja na vlasti – alternacija nije isključena, a politički sustav pruža dovoljno mogućnosti za otvoreno i djelotvorno oponiranje predominaciji vladajuće stranke. U Indiji, Japanu, Urugvaju, Norveškoj i Švedskoj postoji politička opozicija te se predominantna stranka morala, ili još uvijek mora, natjecati za vlast (str. 187).

(4) *vjerodostojnost izbornih pobjeda:* „Ključni uvjet jest vjerodostojnost tih pobjeda“ (str. 187).

Crnogorski partijski sistem ispunjava sve gore navedene kriterijume te ga možemo definisati kao *sistem sa predominantnom partijom*. Međutim, po načinu komunikacije sa biračima, ovaj partijski sistem ima neke osobine *sistema sa pragmatično-hegemonijskom partijom*³⁴. U odnosu na sistem sa predominantnom partijom, sistem sa hegemonijskom partijom podrazumijeva viši oblik kontrole:

Hegemonijska stranka ne dopušta ni formalno ni stvarno natjecanje za vlast. Dopušteno je postojanje drugih stranaka, ali samo kao drugorazrednih, licenciranih stranaka, kojima nije dopušteno da se s hegemonijskom strankom natječu antagonističkim zahtjevima i na jednakoj osnovi. Ne samo da nema smjene vlasti nego je *ne može* ni biti, a nije predviđena čak ni mogućnost rotacije na vlasti. To implicira da hegemonijska stranka ostaje na vlasti bez obzira na to uživa li potporu i simpatije ili ne. Dok sustav sa predominantnom strankom ostaje ovisan o uvjetima koji stvaraju odgovornu vlast, nema stvarne sankcije koja bi hegemonijsku stranku obvezala da bude odgovorna (Sartori, 2002: 204).

Dakle, sisteme sa hegemonijskom partijom treba razlikovati od onih sistema kod kojih jedna partija dugo opstaje na vlasti, a koje nazivamo višepartijskim sistemima sa predominantnom partijom. U prvom tipu siste-

³⁴ Osim ovoga, u Sartorijevoj klasifikaciji postoji i drugi podtip sistema sa hegemonijskom partijom – sistem sa ideološko-hegemonijskom partijom. Kao primjer Sartori navodi liberalizovanu partijsku scenu u komunističkoj Poljskoj.

ma do promjene i ne može doći, dok u drugom do nje ne dolazi, iako je to teorijski moguće.

Kao primjere predominantnih partija Magalonijeva (2008) navodi Liberalno-demokratsku partiju (LDP) u Japanu, Socijaldemokratsku partiju (SDP) u Švedskoj ili Kongresnu partiju u Indiji. S druge strane, hegemonijske partije su, npr., Partija institucionalne revolucije (PRI) u Meksiku ili Partija socijalista (PS) u Senegalu. Ona objašnjava: sve ove slučajeve povezuje činjenica da jedna partija faktički vrši vlast za demokratske sisteme neuobičajeno dugo vremena, ali sistemi sa hegemonijskom partijom sadrže značajnija autoritarna obilježja. Polazeći od stava da je kriterijum koji predlaže Sartori – da li je smjena vlasti potpuno nemoguća, ili je, pak, moguća, ali do nje ne dolazi – veoma neplodan, jer se ne može analizirati *ex ante*, Magalonijeva navodi još neke načine da se, uprkos sličnostima, razlikuju ova dva sistema. Neki autori (Schedler, 2002) kao kriterijum navode kršenje izbornih pravila i izborne manipulacije, a neki nabrajaju kriterijume po kojima se autoritarne demokratije prepoznaju (Levitzky & Way, 2002). Prema Magalonijevoj (2008: 40), postoje određeni kvantitativni pokazatelji koji razlikuju sisteme sa hegemonijskom, od onih sa predominantnom partijom. Ona navodi četiri takva pokazatelja:

- (1) *Prosječan polity skor* – računa se od datuma kada je partija prvi put preuzela vlast do momenta odlaska sa vlasti. Za hegemonijske autokratske sisteme on iznosi 2.64, za sisteme sa dominantnom partijom 9.39. S obzirom na to da je predominantna partija u Crnoj Gori još uvijek na vlasti, *polity skor* ne možemo izračunati, te je ovaj pokazatelj za Crnu Goru trenutno neprimjenjiv.
- (2) *Prosječan procenat mjesta koji dominantna partija osvaja u donjem domu parlamenta* – za hegemonijske autokratske sisteme on iznosi 76%, za sisteme sa dominantnom partijom 53%. Kada izračunamo prosječan procenat mjesta koji je od 1990. godine do danas Demokratska partija socijalista imala u Skupštini Crne Gore, dobićemo 48.4%. Procenat bi bio veći kada bismo računali i koalicione partnere (predizborne koalicije sa SDP-om, HGI-om, BS-om i dr.). Mi smo se ovom prilikom odlučili za najstroži pristup, pa možemo zaključiti da je, po ovom kriterijumu, partijski sistem u Crnoj Gori bliži sistemima sa predominantom partijom.

Tabela 3: *Prosječan procenat mjesta vladajuće partije u Skupštini Crne Gore*

Izbori	Procenat vladajuće partije u odnosu na ukupan broj mandata
1990.	66.4%
1992.	54.12%
1996.	63.38%
1998.	41.03%
2001.	38.96%
2002.	41.33%
2006.	39.51%
2009.	43.2%
Prosječno	48.4%

- (3) *Prosječan broj onih koji imaju mogućnost veta* – za hegemonijske autokratske sisteme on iznosi 1.87, za sisteme sa dominantnom partijom 3.79. Da bismo napravili kalkulaciju tzv. veto igrača za Crnu Goru, bilo bi neophodno da raspolažemo velikim brojem podataka, kakav je npr. ekspertska analiza programa političkih partija u Crnoj Gori. Kako to nije slučaj, i ovaj pokazatelj za nas ostaje neprimjenjiv.³⁵
- (4) *Prosječan efektivni broj nosilaca izvršne vlasti* – ovaj broj se računa formulom $1/\sum e_n^2$, pri čemu se oznaka e odnosi na procenat godina koji je jedna osoba provela na čelu izvršne vlasti u jednoj državi tokom vladavine date partije – Effective Number of Executive Heads (ENEH). Prosječan efektivni broj nosilaca izvršne vlasti za hegemonijske autokratije iznosi 2.63, a za demokratije (uključujući i sisteme sa dominantnom partijom) – 4.87. U Crnoj Gori, taj broj za period vladavine Demokratske partije socijalista (od 1990. do 2011. godine) iznosi 2.3 ($ENEH = 1/(.61)^2 + (.23)^2 + (.09)^2 + (.04)^2 = 1/.434 = 2.3$), što je svrstava u hegemonijske partije sa snažnim personalističkim elementom.

³⁵ Za detaljna uputstva za kalkulaciju tzv. veto igrača v. *Reform Processes and Policy Change: Veto Players and Decision-Making in Modern Democracies* (König, Tsebelis, & Debus, 2010).

Tabela 4: *Prikaz broja godina provedenih na mjestu
Predsjednika vlade, po osobama*

Nosilac izvršne vlasti	Trajanje mandata	Broj godina na vlasti	Ukupno
Milo Đukanović	15. 2. 1991. – 5. 2. 1998.	7	13
	8. 1. 2003. – 10. 11. 2006.	4	
	29.2. 2008. – 29. 12. 2010.	2	
Filip Vujanović	5. 2. 1998. – 8. 1. 2003.	5	5
Željko Šturanović	10.11. 2006. – 29.2.2008.	2	2
Igor Lukšić	29. 12. 2010. –	1	1

Zbog čega je ovo određenje važno? Iako po većini svojih karakteristika partijski sistem u Crnoj Gori možemo svrstati u višepartijske sisteme sa predominantnom partijom, sama priroda ove predominantne partije, ove velike *autoritarne partije, državne partije, partije vlasti* (Darmanović, 2007: 85-90), dozvoljava relativizaciju tog zaključka i omogućava da se u objašnjavanju izbornih rezultata pozovemo na određene mehanizme hegemonijske partije. Iz ovog određenja, koristeći se odgovarajućim uporednim primjerima, možemo saznati mnogo o načinu na koji funkcionišu veze između birača i partijskih elita.

Uzećemo za primjer dva slučaja. Prvi je tipičan slučaj sistema sa predominantnom partijom, a riječ je o Japanu u periodu vladavine Liberalno-demokratske partije (LDP)³⁶. Drugi slučaj odnosi se na vladavinu tipične hegemonijske partije – Institucijalne partije revolucije (PRI)³⁷ u Meksiku.

Iako naša centralna tema nije politički sistem Japana, niti politički sistem Meksika, smatramo da su ova dva slučaja vrijedna pažnje ukoliko je perspektiva koju zauzimamo motivacija birača. U toj mjeri, oni nam mogu pomoći u rasvjetljavanju fenomena dugotrajne podrške partiji na vlasti, čak i u situaciji kada ta partija nije popularna.

³⁶ 自由民主党 – naziv ove partije na japanskom jeziku.

³⁷ Partido Revolucionario Institucional – naziv partije na španskom jeziku.